

ФУНДАМЕНТАЛІЗАЦІЯ І ГУМАНІТАРИЗАЦІЯ ЗМІСТУ ОСВІТИ У ПРОФІЛЬНІЙ ШКОЛІ

О. В. Барановська,

кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник лабораторії дидактики,
Інститут педагогіки НАПН України

УДК 373.5.091

Статтю присвячено аналізу можливостей фундаменталізації та гуманітаризації навчання у профільній школі. Розглядаються загальні підходи до проблеми фундаменталізації змісту освіти в старшій школі. Аналізується поняття «фундаменталізація змісту гуманітарних предметів». У статті розглядається поняття «гуманітарна освіта» як пріоритетний розвиток загальнокультурних компонентів у змісті освіти, спрямованих на формування особистісної зрілості учнів. Доводиться необхідність трансформації змісту освіти в старшій школі. Визначаються очікувані результати гуманітарної освіти: самовизначення в оточуючому світі; ціннісні орієнтації; творче застосування сформованих компетентностей; особистісні якості, позитивна життєва позиція.

Ключові слова: фундаменталізація навчання, гуманізація навчання, гуманітаризація навчання, гуманітарна освіта.

В статтє аналізуються возможности фундаментализации и гуманитаризации обучения в профильной школе. Рассматриваются общие подходы к проблеме фундаментализации содержания образования в старшей школе. Рассматриваются понятия «фундаментализация содержания гуманитарных предметов» и «гуманитарное образование» – как приоритетное развитие общекультурных компонентов в содержании образования, направленных на формирование личностной зрелости учащихся. Доказывается необходимость трансформации содержания образования в старшей школе. Определяются ожидаемые результаты гуманитарного образования: самоопределение в окружающем мире; ценностные ориентации; творческое использование сформированных компетентностей; личностные качества, позитивная жизненная позиция.

Ключевые слова: фундаментализация обучения, гуманитаризация обучения, гуманитарное образование.

This article analyzes the possibilities of fundamentalization and the humanization of education in profile schools. The problem of competence approach of the directed studies is analysed at modern general school. General approaches are examined to the problem of fundamentalization of contents of education at senior school. A concept «fundamentalization of contents of humanitarian objects» is analysed. A concept «liberal education» as priority development of the general cultural components in contents of education, sent to forming of personal maturity of schoolchildrens, is examined in the article. There is a necessity of transformation of contents of education for basic school. The expected results of liberal education

are determined: self-determination in the surrounding world; valued orientations; creative application of formed competences; personality quality, positive vital position.

Keywords: *fundamentalization training, humanization training, humanitarization training, humanitarian education.*

Постановка проблеми. Проблема гуманізації науки загострилась у другій половині ХХ ст., коли переусвідомлювалися роль і місце людини у науці та суспільстві і намітилася тенденція гуманізації та гуманітаризації природничих і суспільно-гуманітарних наук. Фундаменталізація і гуманітаризація освіти стають одними з важливих напрямів модернізації сучасної освіти.

Виходячи з окресленого, навчально-виховний процес ЗНЗ має зазнати відповідних змін, а саме у бік фундаменталізації гуманітарних предметів, орієнтації на людину та фундаментальні цінності, які визначають головною метою та змістом системи освіти гармонійно розвинену особистість.

Аналіз останніх досліджень. Для характеристики чинників гуманізації суспільного розвитку були використані філософські праці Д. Белла, А. Я. Гуревича, В. О. Лекторського, Е. Фромма та ін. Цікаві ідеї стосовно гуманізації і гуманітаризації суспільно-гуманітарного знання виклали російські вчені: Т. А. Воронова, В. В. Гріншкун, М. А. Дмитрієва, В. П. Зінченко, Є. Б. Моргунов, А. М. Романова, В. М. Симонова та ін. Дослідження цих авторів поєднує думка, що трансформуватися має не тільки зміст навчання з метою його гуманізації й гуманітаризації, але й способи навчання.

Водночас, аналіз досліджень і публікацій засвідчив, що питання фундаменталізації навчання у різних аспектах розглядали: С. Я. Батишев, В. С. Безрукова, А. П. Беляєва, Н. М. Бідюк, С. У. Гончаренко, В. В. Гріншкун, Г. І. Дутка, С. Я. Казанцев, Б. Т. Камінський, С. Ф. Клепко, І. М. Козловська, В. В. Краєвський, І. П. Кузьміна, І. В. Левченко, В. С. Ледньов, Е. В. Лузік, Н. Г. Ничкало, А. М. Новиков, Я. А. Пономарьов, Н. В. Садовніков, В. А. Сластьонін, А. В. Хуторської, Д. В. Чернілевський, Є. М. Шиянов та ін.

Основна мета статті – довести, що головним чинником, який має впливати на трансформацію змісту освіти, є радикальна гуманітаризація освіти, орієнтація на людину та фундаментальні цінності, що визначають головною метою та змістом системи освіти гармонійно розвинену особистість. Принцип гуманітаризації освіти передбачає підвищення статусу гуманітарних і суспільних навчальних предметів із суттєвим переосмисленням і переглядом їх змістового наповнення.

Основна частина. Представники гуманістичної психології та філософії (Вагнер Т., Маслоу А., Роджерс К., Холт Дж.) виступають проти авторитарного підходу до людини, надаючи перевагу гуманному ставленню до особистості. Певним чином характеризують чинники гуманізації суспільного розвитку філософські праці Д. Белла, А. Я. Гуревича, В. О. Лекторського, Е. Фромма та ін.

В Україні психологічні аспекти організації навчально-виховного процесу на гуманістичних засадах починають розроблятися в Інституті психології імені Г. С. Костюка АПН України та в Рівненській науково-практичній лабораторії психології гуманізації навчання під керівництвом Г. О. Балла з 1996 р. [1]. Переосмислюючи психолого-педагогічні теорії та практики вітчизняні психологи-науковці (Балл Г. О., Бех І. Д., Добрускін М. Є., Міквабія К. Е., Максименко С. Д., Носко В. А., Потапова В. А.) наполягають на пріоритетності для сучасної освіти саме гуманістичного підходу до навчання та виховання. Головні засади концепції гуманізації ґрунтуються на захисті гідності особистості, визнанні її прав на свободу, щастя, розвиток і створенні відповідних умов для вільного виявлення її здібностей.

Результатом гуманітарної освіти, на думку К. Е. Міквабія, має стати інтелектуалізація особистості, а саме – поєднання культурної підготовки з оволодінням окремими предметами і всією культурою в цілому. Основними принципами гуманітарної освіти дослідниця вважає фундаментальність, системність, єдність історичного і логічного, національного і загальнолюдського, суспільного та особистісного, теорії та практики, навчання та виховання в їх людинотворчій орієнтації.

На думку М. Є. Добрускіна, гуманітаризація має комплексно поєднати природничо-наукові, технічні та гуманітарні знання як сукупність цілісних знань про людину; створити гуманітарні основи інтелігентності та духовності шляхом об'єднання навчання та виховання; надати науково-технічному та інженерному мисленню інтелектуально-образного характеру; перетворити учня з пасивного об'єкта на активного суб'єкта навчання та виховання.

Мірою гуманізації вважається відповідність створених умов для самореалізації особистості, виховання громадянина-гуманіста, здатного зробити вибір у різних життєвих ситуаціях. Особливу роль у такій системі пріоритетів відіграє створення атмосфери комфорту, психологічної безпеки, тож дослідники наполягають на тому, що психологічна підтримка має супроводжувати будь-який гуманістично спрямований педагогічний процес.

Враховуючи переорієнтацію на людино-орієнтований підхід в освіті, сучасні науковці у своїх працях усе частіше переосмислюють поняття гу-

манізація і гуманітаризація. Слід зазначити, що, якщо зі змістом поняття «гуманізація» більшість дослідників визначаються цілком зрозуміло, то поняття «гуманітаризація», незважаючи на значну увагу до нього, багатьма психолого-педагогічними працівниками недостатньо осмислено.

Поняття «гуманізація освіти» у багатьох дослідників визначається як соціально-ціннісна та морально-психологічна основа відносин між суб'єктами педагогічного процесу, де критерієм виступає ступінь індивідуального самовизначення, у якому реалізується особистісна свобода. Процес становлення особистісної свободи має бути пов'язаний із соціокультурними цінностями, забезпечуючи гармонійне існування (комунікацію) людини в культурному та соціальному просторі [5–8].

Поняття «гуманітаризація освіти» з'явилося не так давно, викликавши низку трактувань, які потребують переосмислення на сучасному етапі розвитку освіти. Гуманітаризацію освіти розглядають, насамперед, як засіб гуманізації освіти, спосіб становлення індивідуального самовизначення особистості, розвитку її самосвідомості, самоосвіти для подальшої самореалізації в особистісному і професійному планах. Гуманізація особистості не може здійснюватися без гуманітаризації освіти, що охоплює природничо-наукову, математичну й технічну підготовку [Там само].

У більш вузькому сприйнятті це поняття розглядалося як відображення в освітньому процесі гуманістичних тенденцій у розвитку сучасного суспільства, коли людська особистість визнається найвищою цінністю, та здебільшого це стосувалося предметів суспільно-гуманітарного циклу.

Пізніше поняття було поглиблене і визначалося як процес, який спрямований на засвоєння особистістю гуманітарного знання, гуманітарного потенціалу кожної галузі знань, на присвоєння особистістю загально значущих цінностей кожної з них.

Одними з перших питання гуманітаризації української освітньої системи (1995) розглянули С. У. Гончаренко та Ю. І. Мальований. Науковці гуманітаризацію розглядають як повернення освіти до цілісної картини світу, і передусім, світу людини, світу живого і цілісного, до всебічної культури, до олюднення знань [5]. Варто зауважити також, що тоді не всі педагоги сприймали навіть сам термін, вважаючи, що природніше було б говорити про духовність і духовні засади освіти, обминаючи слово «гуманітаризація», оскільки цей неологізм, на їхню думку, своєю неприродністю в звучанні насторожує і відштовхує від себе людину.

Гуманітаризація освіти на сучасному етапі визначається у Вікіпедії як «переорієнтація освіти з предметно-змістового принципу навчання основ наук на вивчення цілісної картини світу й насамперед – світу культури,

світу людини, на формування в молоді гуманітарного й системного мислення; система заходів, спрямованих на пріоритетний розвиток загальнокультурних компонентів у змісті, формах і методах навчання й таким чином на формування особистісної зрілості студентів, розвиток їхніх творчих здібностей. Гуманітаризація освіти спрямована на подолання утилітарно-економічного, технократичного підходу до освіти як системи підготовки кадрів і робочої сили з його нехтуванням людиною і духовними цінностями. Одним із найважливіших її практичних напрямів є перегляд змісту навчання, відображення у ньому в доступній формі світової філософської й загальнокультурної спадщини, філософських і етичних концепцій, історії науки, <...> підвищення в навчальному процесі статусу гуманітарних дисциплін при радикальному їх оновленні [3]».

Безпосередньо навчальний процес враховує гуманітарні принципи: подолання органічного технократизму; єдності логічного й історичного; єдності суспільного й особистісного; єдності навчання і виховання; додання людинотворчого характеру процесу навчання.

Цікаві ідеї стосовно гуманізації і гуманітаризації суспільно-гуманітарного знання виклали російські вчені: Т. А. Воронова (науково-методичне забезпечення профільної гуманітарної освіти); Г. Д. Гачев (гуманітаризація наукового знання); О. Я. Городецька (гуманітаризація як педагогічна проблема); М. А. Дмитрієва (гуманітаризація знання); В. П. Зінченко, Є. Б. Моргунов (людина, що розвивається); А. А. Касьян (гуманітаризація освіти); Я. А. Пономарьов (педагогіка та психологія творчості); А. М. Романова (гуманізація і гуманітаризація сучасної освіти); Т. А. Рубанцова (гуманізація сучасної освіти); В. М. Симонов (гуманітарний розвиток особистості); В. Н. Садовніков (гуманітаризація освіти); Д. В. Чернілевський (морально-етичні цінності освітньої системи); Є. М. Шиянов (гуманістичний підхід в освіті).

Останнім часом виникла дискусія: чи правильно пов'язувати гуманітарний характер освіти тільки з певними навчальними предметами. Ще на початку 90-х рр. ХХ ст. було сформульовано гуманітарну концепцію загальної освіти, ключовим моментом якої була гармонізація співвідношення предметів раціонально-логічного та емоційно-образного рядів. Головні пріоритети гуманітарних проєктів – спрямованість на універсальну освіту, розвиток, толерантність, комунікативність, єдність знання і етичних цінностей. Сутність гуманітарної освіти має у такому разі зводитися не до розширення обсягу знань з гуманітарних предметів, а до глибинної рефлексії, розвитку здатностей до самовдосконалення, самовизначення (Бахтін М. М., Воронова Т. А., Дмитрієва М. А., Романова А. М. та ін.) [4; 6].

Гуманітарне знання розглядається як: цілісність; наповненість особистісним смислом, досвідом; емоційна забарвленість; знання, здобуте в процесі розуміння, рівноправного діалогу суб'єкта освіти з культурним досвідом людства. Характерними особливостями гуманітарних наук можуть бути названі: залежність від соціокультурних чинників; використання при гуманітарному пізнанні інтерпретаційних методів дослідження; обов'язковість аналого-символічної системи; наявність аксіологічного моменту. Отже, сутність гуманітарної освіти можна визначити як пріоритетний розвиток загальнокультурних компонентів у змісті освіти, спрямованих на формування особистісної зрілості учнів.

Загальноприйнятим є положення про те, що у ХХ ст. спостерігається перехід гуманітарного знання з емпіричного рівня на теоретичний. Можна стверджувати, що гуманітарні дисципліни знаходяться на початку цього періоду. Низький теоретичний рівень гуманітарних наук обумовлює неефективність їх методологічних досліджень, що виражається у відсутності аналізу теоретичних схем окремих гуманітарних наук.

Усі науки мають гуманітарну основу в тому сенсі, що базуються на людській практиці і застосовуються в ній. Більш «гуманітарними» є такі науки, як лінгвістика, психологія, культурологія, що вивчають феномени, властиві тільки людині – мову, свідомість, культуру. Проте вираз «гуманітарне знання» доцільно зберегти за художнім пізнанням, а також за тими науковими дисциплінами, які виокремлюються з психології, суспільних наук і філософії і змістом яких є дослідження проблем людської індивідуальності й особистості. Філософія, психологія та суспільні науки, крім розділів, що інтегруються в гуманітарне знання, акцент у вивченні людського роблять на загальнозначущих, об'єктивних, надіндивідуальних і безособових аспектах реальності. Гуманітарні науки прагнуть до пізнання індивідуального, особистісного в усій їх конкретності і повноті.

Для соціогуманітарного знання об'єктом і водночас суб'єктом пізнання слугує людина. Сам вид знання носить оцінний характер, а серед методів пізнання можна назвати історико-описовий, історико-порівняльний, функціональний та ін. Установка в методології соціогуманітарного знання робиться на синтез. У свою чергу, соціогуманітарне знання можна поділити на соціальне і гуманітарне знання, при цьому кожна область має свою специфіку. Особливістю гуманітарного знання є те, що відбувається виділення власне наукової складової гуманітарного знання та езотеричного знання, заснованого на відчутті, інтуїції, вірі. Об'єкт гуманітарного, як і соціального пізнання, становить особистість, проте предметом є унікаль-

не, неповторне, особистісне, проблеми внутрішнього світу людини, життя її духу.

Наразі основними напрямками гуманітаризації є: оновлення змісту освіти у всіх предметних сферах на основі уявлень про специфіку гуманітарного знання; вплив на освітнє та культурне оточення іміджу гуманітарної освіти; звернення освіти до цілісної картини світу, олюднення знань, формування гуманітарного світосприйняття як основи відповідальності людини, креативного мислення.

Загальною метою вивчення у таких спосіб зорієнтованих предметів гуманітарного циклу має стати формування необхідного комплексу знань з проблем розвитку людини, її взаємовідносин із соціальним і природним середовищем, а їх вивчення має допомагати молодій людині пізнати етапи суспільної історії, осмислити феномен культури, сенс власного буття та існування людства. Загалом, соціогуманітарний цикл навчальних предметів має бути спрямований на формування в учнів такої соціальної картини світу, яка сприяла б їхній адаптації до сучасного суспільства.

Гуманітаризація змісту освіти може бути досягнута в рамках викладання традиційних предметів за рахунок виявлення їх гуманітарного потенціалу, а саме: демонстрація місця певного предмета в системі наукових знань і культури людства в цілому; встановлення зв'язку предмета з іншими навчальними предметами; пояснення важливості предмета, галузі знань для практичної діяльності людей, розвитку людства в цілому; виявлення зв'язків вивченого з особистісним досвідом; ознайомлення з історією вивчення фактів і явищ; розкриття ролі особистості вченого, його внесок у науку і культуру; виявлення перспектив пізнання та практичного використання певних фактів і явищ, предмета; прогнозування. Очікуваними результатами гуманітарної освіти можна назвати: самовизначення в оточуючому світі; ціннісні орієнтації; творче застосування сформованих компетентностей; особистісні якості, позитивну життєву позицію.

Отже, реформування змісту загальноосвітньої підготовки з огляду на гуманізацію і гуманітаризацію має здійснюватися на основі формування гуманітарного мислення, опанування рідною, державною та іноземними мовами; прилучення до літератури, музики, образотворчого мистецтва, надбань народної творчості, здобутків української і світової культури; осмислення історичних фактів, подій і явищ, різноманітності шляхів людського розвитку; формування світоглядної, правової, моральної, політичної, художньо-естетичної, економічної, екологічної культури; утвердження пріоритетів здорового способу життя людини; відображення у змісті історичної освіти закономірностей історичного

розвитку, широке вивчення україно(народо)знавства, етнічної історії та етногенези українців, інших народів України; забезпечення естетичного розвитку особистості, оволодіння цінностями й знаннями в галузях мистецтв; формування етичних цінностей, починаючи з ранньої родинної освіти.

Навчально-виховний процес на сучасному етапі розвитку школи має також зазнати відповідних змін у бік фундаменталізації гуманітарних предметів: тематична та змістова цілісність гуманітарних курсів; гармонізація процентного співвідношення гуманітарних і природничих предметів; пріоритети гуманітарної освіти загалом, тобто пріоритетний розвиток загальнокультурних компонентів у змісті освіти, який спрямований на формування особистісної зрілості учнів. Підвищення рівня фундаментальності освіти зумовлено необхідністю орієнтації на оволодіння глибинними, сутнісними підставами і зв'язками між різномунітними процесами навколишнього світу, потребою розвитку інтелектуального потенціалу.

З метою визначення стану інформованості вчителів та учнів старших класів щодо питання фундаменталізації освіти, зокрема гуманітарних предметів, відповідності програм з навчальних предметів гуманітарного циклу сучасним досягненням та вимогам, з'ясування чинників, що можуть зміцнити позиції сучасної школи, здійснено відповідне опитування.

За результатами анкетування вчителів гімназії «Троєщина» Деснянського району м. Києва здобуто низку емпіричних даних [2]. Більшість учителів вважають, що програми збагачуються сучасними творами і досягненнями світової культури; відповідають пізнавальним, естетичним потребам учнів. Програми не потребують радикальних змін (вважають майже 86%). Програми містять позиції, що їх можна вилучити як такі, що втратили актуальність, не мають виховної цінності (понад 57%). Програми містять деякі суперечливі позиції, що їх не під силу опанувати учням певного віку (майже 29%). Програми перевантажені (переконані понад 14% учителів).

Серед чинників, що можуть вплинути на зміцнення позицій сучасної школи, майже 86% вчителів назвали фундаменталізацію змісту шкільних програм та підручників. Фундаментальним ядром для предметів гуманітарного циклу, на думку вчителів, має бути: формування цілісної особистості; сприйняття людини, її індивідуальності як найвищої цінності; позитивне сприйняття дитиною навколишнього світу; виховання громадянина і патріота; загальнолюдські цінності; культурологічна складова; гармонійний всебічний розвиток особистості.

Утім, низка інших результатів анкетування вчителів засвідчити, що відповідна проблема не зовсім чітко усвідомлюється як пріоритетна в сучасній школі. Відтак, зміст поняття «фундаменталізація змісту освіти» має бути уточнено. Водночас, сучасна освіта потребує створення концептуальної моделі фундаменталізації змісту гуманітарних предметів в умовах профільного навчання.

Результати анкетування старшокласників гімназії показали, що: має сучасне та регулярне методичне забезпечення педагогічного процесу підручниками і посібниками складає лише 16%. Фундаменталізація змісту шкільних програм та підручників здійснюється на 32%. На компетентнісно спрямоване навчання, орієнтацію на майбутню практичну діяльність учнів вказали 40% респондентів. Утім, 80% старшокласників вважають, що у навчально-виховному процесі школи застосовуються педагогічні інновації, а 84% вказали, що гуманітарні предмети можуть бути фундаментальними.

Хоч старшокласники і вважають, що зміст шкільних предметів переважно відповідає сучасним досягненням науки та культури, проте має бути переглянутий та відкоригований.

Висновки. Практична реалізація сучасної фундаменталізації освіти, не заперечуючи необхідності засвоєння фундаментальних принципів та законів науки, вимагає обов'язкового вивчення теорії та методології навчального предмета, а також знання основних концепцій сучасного природознавства та світової культури. Основним напрямом гуманітаризації має бути оновлення змісту освіти в усіх предметних сферах на основі уявлення про специфіку гуманітарного знання.

Література

1. Балл, Г. О. Сучасний гуманізм і освіта: Соціально-філософські та психолого-педагогічні аспекти [Текст] / Г. О. Балл. – Рівне : Листа – М., 2003. – 128 с.
2. Барановська, О. В. Фундаменталізація змісту гуманітарних предметів у старшій школі в умовах профільного навчання [Текст] / О. В. Барановська // Гімназія «Троєщина»: 20 років творчості / [за ред. В. І. Сафіуліна, наук. ред. В. Ф. Паламарчук]. – К. : Освіта України, 2012. – С. 24–27.
3. Вікіпедія [Електронний ресурс]. – режим доступу: <http://www.timo.com.ua/wiki/index.php/>
4. Воронова, Т. А. На пути к человеку культуры... Опыт разработки научно-методического обеспечения профильного гуманитарного образования [Текст] / Т. А. Воронова, М. А. Дмитриева. – Иваново, 2003. – 24 с.
5. Гончаренко, С. У. Проблеми гуманітаризації навчального процесу [Текст] / С. У. Гончаренко, Ю. І. Мальований // Язык и литература в школе. – 1995. – №1–2. – С. 36–45.

6. *Дмитриева, М. А.* Гуманитарные знания или гуманитарное знание? [Текст] / М. А. Дмитриева // *Духовно-нравственные основы русской литературы* : сб. науч. статей. – Ч. 2. – Кострома, 2007. – С. 263–264.
7. *Зинченко, В. П.* Человек развивающийся. Очерки российской психологии [Текст] / В. П. Зинченко, Е. Б. Моргунов. – М. : Тривола, 1994. – 304 с. – С. 252–304.
8. *Скляр, П. П.* «Гуманізація» та «гуманітаризація»: поняття, співвідношення та шляхи впровадження в освіту [Електронний ресурс] / П. П. Скляр, Т. О. Уманська. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/vkpi/fpp/2007-1/08_Sklyar.pdf